

УДК 81'373.2

МИХАЙЛО РАХНО
(Полтава)

КЕЛЬТСЬКА ОНОМАСТИКА КРИМСЬКОЇ ГОТІЇ

Ключові слова: мовознавство, германістика, кельтологія, топоніміка, антропоніміка, ономастика, етимологія.

Кельтська присутність на території Криму за пізньої античності й раннього середньовіччя фіксується як історичними, так і археологічними джерелами. Зображення типово кельтських мечів історики-нумізмати знаходять на боспорських монетах ще в другій половині III століття. Деякі дані, що говорять про можливу присутність кельтів у цьому ареалі, представлені й у працях античних авторів. У цьому зв'язку можна послатися на Плутарха (Marius VI), згідно з яким «Кельтика – така розлога країна, що вона від Зовнішнього океану й холодних країн іде в бік сонячного світанку та Меотиди, де межує з Понтійською Скіфією». Там кельти й скіфи змішуються, «і саме звідти», – продовжує Плутарх, – «де змішалися ці племена, вони виселилися не одним безперервним натиском, але щоліта, рухаючись дедалі вперед і воюючи, пройшли материк за великий проміжок часу. Тому, хоча вони поділялися на багато частин із різними назвами, все їхнє військо називали кельтоскіфами». Топонімічні дані, які збереглися в працях авторів античності й раннього середньовіччя, підтверджують ці відомості про кельтську присутність у Приазов'ї. Зокрема, фрагмент VII.5 Певтингерової карти містить

розділене крапкою словосполучення *Tanasis. Galatiae*. У першому слові більшість дослідників бачить етнонім *Tanaitae* – ‘жителі (міста?) Танаїта’. Що ж стосується другого слова, то його давно зіставили з інформацією «*Notitia episcopatum*» – *Maecotis palus quae nunc Galatia* (‘Меотійське болото тепер називається Галатією’). Скоріш за все, цей топонім відображає присутність тут кельтів-галатів. Прикметно, що фрагмент VIII, 2 цього ж джерела містить частково прочитуване *B[.]ruani*, в якому, серед іншого, вбачають *Britani* [5, с. 231; 6, с. 288].

Мовознавці та історики пропонують також кельтську атрибуцію деяких народностей Північно-Східного Причорномор’я та Приазов’я готського часу, зокрема згаданих Йорданом з Равенни (*Getica* 126) та Пріском Панійським (фрагмент 1) принагідно до середини IV століття боїсків (*Voiscos*, *Voıskaς*), які доволі надійно зіставляються з кельтським племенем бойів. Їхнє просування з Центральної Європи засвідчує епіграфіка грецьких міст північного узбережжя Чорного моря, зокрема антропонім *Voıskaς*, який у I-II столітті засвідчений у написі з *Callatis* (нині Мангалії) в Добруджі, а в II столітті двічі фігурує в Херсонесі, відображаючи контакти греків і пізніх скіфів із латенізованим населенням. Кельтського походження визнається також етнонім сусідів боїсків – ітімари (*Itimaros*, *Ἰτιμάρος*). Ці лінгвістичні дані добре узгоджуються з виявами кельтських впливів у черняхівській археологічній культурі. Її виникнення пов’язують із приходом до Північного Причорномор’я германських племен готів, які впродовж двох століть відігравали у цьому регіоні роль провідної військово-політичної сили. Поліетнічне середовище черняхівців уключало також пізніх скіфів, сарматів, аланів, слов’ян та представників інших народів. Присутність у матеріальній культурі, поховальному обряді та антропологічному складі цієї людності певних ремінісценцій латенських традицій викликало в дослідників припущення про інфільтрацію нащадків кельтів разом із германцями в межі України та їхню подальшу асиміляцію [10, с. 23, 402, 453-454; 6, с. 289-292; 2, с. 236-238, 288]. Досить цікаво, що саме ті кельтські основи, що наявні в згаданих вище причорноморських етнонімах, у подальшому будуть присутні в іменослові остроготів. Зокрема, Кассіодор Сенатор (*Variae* III, 34; IV, 12, 46) у першій половині VI століття згадує ім’я остроготського коміта в Массії – *Marabadus*, яке містить кельтський компонент **mao-* (‘великий, славний’) і має паралелі в антропоніміці кельтизованих германців, зокрема, *Marobodu(u)s* – кельтське за походженням імення вождя германського племені маркоманнів у I столітті, що заселили землі згаданих вище бойів. У Кассіодора (*Variae* I, 38) можна відшукати також *Vojo* – ім’я невірною опікуна-острогота, засвідчене у формі давального відмінка *Voionī*. Останнє вважають кельтським за походженням і спорідненим із власними іменами кельтів типу *Voiorix*. Можливо, тут представлена гіпокористика від кельтського чи кельто-германського антропоніма двочленної структури. Основною етимологією цього імені, на думку мовознавців, слід уважати зведення до етноніма того ж таки кельтського племені бойів [15, с. 111, 115-116; 1, с. 45, 50-51].

Ураховуючи давнє й тісне спілкування кельтів з германськими народами, видається доцільним пошукати подальші сліди кельтськомовного населення Північного Причорномор’я у середовищі нащадків остроготів, які продовжували там проживати протягом чотирнадцяти століть. Тим біль-

ше, що в останній час, після тривалої перерви, зумовленої позанауковими причинами, прокинулася цікавість мовознавців, археологів, істориків і культурологів до кримсько-готської мови й долі її носіїв. Особлива увага тепер приділяється збереженню готського мовного спадку, місцю кримсько-готської серед германських мов і відображенню в її лексиці контактів спільноти кримських готів із сусідніми народами, тобто етнічних процесів.

Судячи з остготського матеріалу, кельтизми мали б зберегтися в антропоніміці кримських готів. Окцидентальні ономастичні релікти в Криму та Північному Причорномор'ї вельми нечисленні, проте коло даних, як видається, можна дещо розширити за рахунок візантійської агіографії. Грецький прототип «Життя Стефана Суразького» не зберігся, лише короткий виклад і переклади. Проте детальна редакція «Життя» цього кримського святого києворуською мовою, особливо епізод з його посмертними чудесами, набула великого розголосу в історії Центрально-Східної Європи: якийсь князь на ім'я Бравлин з великою раттю «из Новаграда» повоював землю від Херсона до Корчева і захопив Сугдею (Сураз, тобто сучасний Судак). Про це ж повідомляє вірменський переклад, називаючи нападника Правлисом зі злого й невірнього народу. У лаконічній грецькій версії оповідь про посмертні чудеса та набіг Бравлина відсутня, зате вона потрапила до низки руських та московських літописів. Трапився описаний похід через кілька років після смерті святого, тому навряд чи пізніше 800 року. Останній момент хронології, а також та обставина, що місцем дії був Крим, вельми ускладнили історичні побудови за участю слов'ян і норманів. Значно логічніше вбачати у цій раті причорноморських германців, як це робиться вже давно. Дуже перспективне ототожнення «Новаграда» з Неаполем Скіфським поблизу нинішнього Сімферополя проливає світло на походження нападників і показує локальний характер цих воєнних дій: по один бік – узбережна смуга візантійських володінь, по інший – складний на той час етнічний конгломерат, який населяв гірський і передгірський Крим. Після широкої германської експансії готи займали в ньому провідне становище, і князь «Новаграда», найімовірніше, походив саме з них. З огляду на вбогість і двозначність писемних свідчень зростає значення даних мови, у цьому випадку етимології імені Бравлинъ, Бравалинъ, Pravlis, *Bṛaβ(α)livos.

Існувало дуже схоже візиготське ім'я Braulio – його носив єпископ Цезаравугсти, тобто Сарагоси в Іспанії, автор «Життя святого Міллана» та епістолярної збірки, який помер 651 року. Для ймення ватажка кримських варварів запропоновані по-своєму переконливі індоарійське та германське витлумачення, проте цікавим видається факт, що його аналогії типу Breval, Brewal, Brewala, Brevalarz, Brevalan, Brewalan, Brewalen простежуються в середньовічній та сучасній антропоніміці Бретоні. Всі вони є трансформацією давньообретонського імені Branwalatr, яке утворене від основ bran ('ворон') та ualatr ('принц, вождь'), притаманних іменам кельтських зверхників, правителів, ватагів [3, с. 259, 408; 12, с. 20; 8, с. 143; 13, с. 7, 26, 117, 108]. Можна припустити, що й кримсько-готське та візиготське імена аристократів мають те ж походження.

У пошуку кельтського історичного сліду на Кримському півострові мали б допомогти також географічні назви. Та, на превеликий жаль, на сьогодні доводиться констатувати, що сучасна кримська топоніміка поки що

недостатньо досліджена. Праці місцевих краєзнавців неспроможні дати об'єктивну її картину. Величезний топонімичний матеріал Криму поки що дуже мало впорядкований, не студійований у діахронному аспекті та майже не співвіднесений із реальним етноісторичним тлом, у тому числі з германцями. Найбільш надійними в плані ідентифікації залишаються топоніми негрецького походження, зафіксовані середньовічними джерелами, в тому числі й епіграфікою. Перш за все це стосується готського князівства Теодоро, яке навіть після монгольського нашествия не втратило своєї самостійності і, як показує напис 1361-1362 років, колись уставлений в одну зі стін склепу в Мангупі, вело значне фортечне будівництво. Цей напис повідомляє про те, що місцевий князь Димитрій Хуїтаніс відновив «Теодоро разом із Поїкою (μετα τον Ποϊκας)». Малися на увазі, очевидно, фортеці в цих двох пунктах. Ім'я їхнього будівничого інтерпретується як готське, а назву Поїка (Поїка), зважаючи на усталену передачу іншомовного проривного *b* як *π* у грецькій мові XII-XIV століть, не можна не ототожнити з гірським масивом Бойка неподалік від Мангупа, між ріками Бельбек і Коккозка, на плато якого є рештки фортечних мурів, чотиристовпного храму й середньовічних поселень. Цей кримський топонім, який має також форму Бойко й досить сумнівні індоарійську та тюркську етимології, дуже близький до Воїки у візантійського імператора Константина Багрянородного (*De administrando imperio*, 32) – назви земель у Прикарпатті, котрі первісно належали кельтському племені бойів і на котрих у ранньому середньовіччі жили білі серби [7, с. 43; 4, с. 74-76, 81; 5, с. 51, 119-120, 215, 262].

За доби раннього середньовіччя гірський район південно-західного Криму, в якому жили готи, був відомий у візантійських джерелах під назвою Δορός, Δόρου, Dorigi, Δόρας чи Δόραντος. Готські й аланські етимології назви непереконливі. Існує пояснення, яке пов'язує й походження назви Дорі, Дорос із кельтськими впливами. Одне з кельтських слів, яке неодноразово зустрічається як складник географічних назв, – *duro-*, *duru-*, *douro-*, *dor-*. Ця основа часто фігурує як друга частина складних географічних назв типу *Augustodurum*, *Lactodorum*, *Batavodurum*, *Divodurum*, *Nemethodurum*, *Teodurum*, *Ibliodurum*, *Breviodurum*, *Venaxamodurum*, *Sorviodurum*, *Boioidurum*, *Iciodoro*, *Iciodorum*, *Brivodurum*, *Ernodorum*, *Autessiodurum*, *Ictodurus*, *Octodurus*, *Epmanduodurum*, *Salodurum*, *Vetatuduro*, *Vitudurum*, *Oktodouron*, *Ilduro*, *Mutudurum*, *Audurus*, *Boudoros*, *Boudoron*, із яких однією з найдавніших є *Octodurus*, зараз Мартіньї, у Швейцарії. Однак це кельтське слово часто зустрічається також у першій частині складних географічних назв у Великій Британії, Ірландії, Франції та на Балканах: *Durotriges*, *Durocornovium*, *Durobrivae*, *Durovigutum*, *Durocobravis*, *Duroliponte*, *Durobrivae*, *Durolitum*, *Durovernum*, *Durocasses*, *Duro(i)coregum*, *Duronum*, *Durocortorum*, *Durocatalaunum*, *Durotincum*, *Douros*, *Duronia* тощо. У Болгарії, в пониззі Дунаю стояло місто *Durostorum*, сучасна Силістрія, котра значиться в джерелах також як *Dorostero*, *Durostero*, *Durosterus*, Δορόστολος у Феофана Сповідника, Δορόστολον диякона Лева Калойського, літописний Дьрѣстрѣ. Одні вчені визнають цю назву кельтською, інші зараховують до автохтонної балканської топоніміки. Кельтське слово *dūro-s*, *dūron* означало 'двір, площу; укріплену фортецю'. За припущенням дослідників, найменування готського центру в Криму Дорі – Дорос – Дорас словом із таким зна-

ченням особливо відповідало його топографії – могутній скелі зі стрімчастими схилами й пласкою вершиною [11, с. 75-78; 9, с. 12-13; 14, с. 56]. Отже, на території Кримської Готії простежуються топоніми, що мають паралелі на кельтському Заході.

Аналіз матеріалів кримсько-готської ономастики засвідчує, що процес засвоєння готською мовою кельтської лексики продовжувався в окремих її говірках, які розвивалися незалежно від інших. У Криму й Приазов'ї велику роль у цьому зіграв асимільований германцями місцевий кельтський субстрат, наявність якого можна припустити як за лінгвістичними, так і за екстралінгвістичними даними. Окремі вірогідні кельтизми присутні в кримсько-готській антропоніміці та топоніміці. Ці обставини мусять спонукати мовознавців, істориків та археологів до подальшого пошуку слідів кельтського субстрату в Тавриці, перш за все, в збережених словах із мови готів Криму.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Ганина Н. А. Готские имена : Проблемы и интерпретации / Н. А. Ганина // Именослов. История языка. История культуры. – СПб. : Алтейя, 2010. – С. 42–63.
2. Казакевич Г. Кельти на землях України : Археологічна, мовна та культурна спадщина / Геннадій Казакевич. – К. : Видавець Сергій Наливайко, 2010. – 304 с.
3. Кузьмин А. Г. Начало Руси : Тайны рождения русского народа / А. Г. Кузьмин. – М. : Вече, 2003. – 425 с.
4. Стрижак О. С. Етнонімія Геродотової Скіфії / О. С. Стрижак. – К. : Наукова думка, 1988. – 224 с.
5. Трубачев О. Н. Indoarica в Северном Причерноморье : Реконструкция реликтов языка. Этимологический словарь / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1999. – 320 с.
6. Фалилеев А. И. Кельтские лингвистические остатки юго-восточной Европы. Некоторые результаты и перспективы исследования / А. И. Фалилеев // Acta linguistica Petropolitana: Труды Института лингвистических исследований. – СПб. : Наука, 2009. – Т. V. – Ч. 1. – С. 275–299.
7. Шапошников А. К. Indoarica в Северном Причерноморье / А. К. Шапошников // Вопросы языкознания. – М., 2005. – № 5. – С. 30–67.
8. Baudoin J. Grand livre des saints: culte et iconographie en Occident / Jacques Baudoin. – Paris : Editions Créer, 2006. – 519 p.
9. Falileyev A. Celtic Dacia: Place-Names and Ethnic Names of Celtic Origin in Dacia and Scythia Minor / Alexander Falileyev. – Aberystwyth: CMCS Publications, 2007. – 182 p.
10. Maenchen-Helfen O. J. The World of the Huns: Studies in Their History and Culture / Otto J. Maenchen-Helfen. – Berkeley-Los Angeles-London : University of California Press, 1973. – 602 p.
11. Sims-Williams P. Ancient Celtic Place-Names in Europe and Asia Minor / Patrick Sims-Williams. – Oxford-Boston : Blackwell Pub., 2006. – 406 p.
12. Smith W. B. Dictionnaire étymologique de la toponymie bretonne / William B. Smith. – New York : Kraus Reprint Corporation with permission of the Linguistic Society of America, 1966. – 136 p.
13. Stéphan A. Tous les prenomms bretons / Alain Stéphan. – Paris : Editions Jean-Paul Gisserot, 1996. – 126 p.
14. Vasiliev A. A. The Goths in the Crimea / A. A. Vasiliev. – Cambridge : The Mediaeval Academy of America, 1936. – 292 p., I tabl.
15. Wrede F. Über die Sprache der Ostgoten in Italien / Ferdinand Wrede. – Strassburg : Verlag von K. J. Trübner, 1891. – 208 S.

МИХАИЛ РАХНО

КЕЛЬТСКАЯ ОНОМАСТИКА КРЫМСКОЙ ГОТИИ

Археологическое, языковое и культурное наследие кельтов в Украине в настоящее время привлекает внимание ученых. Поиски следов кельтов на юге Украины, в Крыму, ввиду этнокультурного взаимодействия кельтов и германцев, требуют обращения к крымско-готскому материалу. Кельтское происхождение имеют отдельные антропонимы и топонимы Крымской Готии. В статье обобщены новейшие этимологические решения в этой области, предлагаются некоторые кельтские этимологии крымско-готских языковых реликтов.

Ключевые слова: языковедение, германистика, кельтология, топонимика, антропонимика, ономастика, этимология.

RAKHNO MYKHAYLO

THE CELTIC ONOMASTICS OF THE CRIMEAN GOTHIA

The archaeological, linguistic, and cultural heritage of the Celtic nations in Ukraine is the object of the attentions of the scientists at the present time. The search of the traces of the Celts in the south of Ukraine, in the Crimea, in the view of the ethnocultural interaction between the Celts and the Germans, requires to take up the Crimean Gothic materials. Some personal names and place-names of the Crimean Gothia are of Celtic origin. The latest etymological solutions in this sphere are generalized in this article, some Celtic etymologies for the Crimean Gothic linguistic relics are proposed too.

Key words: linguistics, Germanic studies, celtology, toponymy, anthroponymy, onomastics, etymology.

Одержано 11.11.2011 р.